

POZİTİVİST ANLAYIŞIN SON DÖNEM OSMANLI DÜŞÜNCESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNE BİR ÖRNEK: ABDULLAH CEVDET*

Mürsel Tekin¹

Öz

XIX. yüzyılın ilk yarısında Auguste Comte tarafından sistemleştirilen pozitivism akımı, deneye ve gözleme dayalı bilginin, tek geçerli bilgi türü olacağı varsayımından yola çıkan bir düşünce sistemidir. Pozitivizmi hazırlayan nedenlerin başında Fransız İhtilali ve aydınlanma düşüncesi yer almaktadır. Pozitivizmin Osmanlı düşüncesine girişi, devletin en buhranlı dönemini yaşadığı XIX. Yüzyıla denk gelir. İslahat hareketlerinin hız kazandığı, buna bağlı olarak batıcılık düşüncesinin iyiden iyiye hissedildiği bu yüzyılda, batı kaynaklı düşünce akımları da Osmanlı düşüncesinde kendilerine yer bulmaya başlamışlardır. Batılılaşma çerçevesi içerisinde Fransa'ya gönderilen öğrenciler ve tercüme eserler vasıtasıyla kendisini ortaya koyan pozitivism, dönemin birçok düşünürünü etkilemiştir. Pozitivizmden etkilenen düşünürlerden birisi olarak Abdullah Cevdet, siyasi ve kültürel birçok alanda düşüncelerini bu doğrultuda dile getirmiştir. Cevdet'in düşünceleri başta yaşadığı dönem olmak üzere, kendisinden sonra da günümüze kadar ulaşmış ve pozitivist-materyalist cemahta kendisine yer bulmuştur. Halifelik müessesesini bünyesinde barındıran bir imparatorluk olarak Osmanlı'nın, pozitivist-materyalist görüşleri benimseme eğiliminde çok da istekli bir eğilim sergilemediği düşünülmektedir. Tüm eleştirilere ve kabullenememelere rağmen Abdullah Cevdet ve pozitivist fikirleri son dönem Osmanlı düşüncesinde sağladığı fikri dinamizm sebebiyle, düşünce dünyamız açısından olumlu bir etkiye sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Pozitivizm, Osmanlı Düşüncesi, Abdullah Cevdet

AN EXAMPLE OF THE EFFECT OF POSITIVIST UNDERSTANDING ON THE LASTEST OTTOMAN THOUGHT: ABDULLAH CEVDET

Abstract

The positivism movement, systematized by A.Comte in the first half of the 19th century, is a system of thought based on the assumption that certain knowledge can only gained through experiment and observation. The French Revolution and the idea of enlightenment are among the reasons that construct positivism. The introduction of positivism in Ottoman thought coincides with the 19th century in which the state lived its most depressing period. In this century, where the reform movements gained momentum and the idea of Westernization felt better, the Western thought started to find a place in Ottoman thought. The positivism that manifested itself through students who were sent to France within the framework of the westernization and translated works influenced many thinkers of the period. Abdullah Cevdet, as one of the thinkers affected by positivism, expressed his thoughts in many areas in political and cultural fields. Cevdet's thoughts reached to the present day, and he found a place in positivist-materialist domain. The Ottoman Empire including the institution of the caliphate did not take an enthusiastic attitude to adopt positivist-materialist views. Despite these criticisms, Abdullah Cevdet and his positivist ideas have had a positive effect on our thinking world due to the dynamism of thought he provides in Ottoman thought.

Key Words: Positivism, Ottoman Thought, Abdullah Cevdet

* Bu makale “324975” numaralı “19. Yüzyılda Batı'daki Pozitivist Akıl Anlayışının Türk Düşünürleri Üzerindeki Etkisi” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, mursel.tekin@klu.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemleri olan XIX. ve XX. Yüzyıl hem siyasete hem de sosyal bakımdan çalkantılı olarak geçmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte siyasi ve askeri alanlarda gerilemenin resmi bir hal aldığı Osmanlı Devleti'nde, bu gerilemeye paralel olarak hemen tüm alanlarda ve kurumlarda bir yozlaşmanın iyiden iyiye hissedildiği açıkça görülmeye başlamıştır. Osmanlı Devlet yönetiminde gerileme emarelerinin görülmeye başlamasından çok sonraları bir arayış başlamıştır. Bunun iki nedeni olabilir: İlk olarak geçmiş dönemlerde çok güçlü olan devlet, zayıflığı ya da gerilemeyi zamanında fark edememiş olabilir. İkinci sebep ise, yönetimin özgüven duygusunun fazla oluşundan dolayı gerilemeyi kabul etmemiş olduğu düşüncesidir. Sebeplerinin ne olduğu tartışılarsun, önlem almadaki geç kalmışlık tıpkı geç kalınmış bir tedavi misali çözüme ulaşmada zorlukları ve imkânsızlıkları da beraberinde getirmiştir.

Tam olarak tespit edilmeyen eksiklikler ve geç kalınmışlıklara gösterilen hızlı tepkisellik, her alanda şekilcilikten öte gidememiştir. Batı karşısında ilk defa geri kaldığını kabul eden devlet yönetimi, Batının üstünlüğünü kabul etmekle beraber kendi eksikliklerini göz ardı etmiş ve hızlı bir Batı taklitçiliğine soyunmuştur. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri özellikle III. Selim'in tahta geçmesiyle kendisini göstermeye başlamıştır.⁷ Nisan 1789'da Fransız Devriminin arifesinde tahta oturan III. Selim devletin çok büyük değişimlere ihtiyacı olduğunu fark etmiştir. Devletin başına geçtikten sonra yaptığı birçok değişiklik olmasıyla birlikte ilk olarak askeri alanda yaptığı ıslahatlarla adından söz ettirmiştir. Devletin savaşlarda yenilmesinin sebebi olarak askeri eksiklikleri gören III. Selim, 1793 yılında Nizam-ı Cedit adında yeni bir ordu kurmuştur.²

III. Selim'in yaptığı ıslahatlara bakıldığında askeri alanda topçuluk, istihkâm, gemicilik ve bunlarla alakalı eğitim veren batı tarzında okulların açıldığı görülür. Padişahın bu girişimlerinde en büyük destekçisi Fransa'dır. Eğitim ve öğretim için Fransa'dan eğitimciler getirilmiş, çoğu Fransızca olan kitaplar kütüphanelerdeki yerlerini almış ve Fransızca, okullarda yabancı dil olarak okutulmaya başlanmıştır (Lewis, 2010;s.83). Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür ki; Osmanlı Devleti'nin ıslahatlar için yönünü Batı'da Fransa'ya çevirmesi bir tesadüf olmamıştır. Fransız İhtilali ile birlikte Fransa'da geniş çaplı ıslahat hareketleri başlamıştır. Bu nedenle gelişim ve değişime muhtaç olan Osmanlı için Batı'dan hazır alınan yeniliklerin doğru ve pratik bir yöntem olduğu düşünülebilir.

Yenileşme hareketleri çerçevesinde yönünü Fransa'ya dönen Osmanlı Devleti'nde, açılan okulların ve getirilen hocaların da etkisiyle eğitim ve bilgi alanında da artık Fransa ile paralel hareket etme çabası içerisine girilmiştir. Bu durum ilerde Tanzimat fermanı ve Fransa'ya gönderilen öğrenciler vasıtasıyla daha da perçinlenerek devam edecektir. Bu açıdan bakıldığında eğitimle birlikte düşünce dünyamızda da farklı akımların, sistemlerin kendisini göstermeye başladığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Özellikle Fransa'ya eğitime gönderilen öğrenciler vasıtasıyla yeni düşüncelerin aktarımı hızlanmıştır. Bu dönemde Fransa'da doğup ülkemizde de etkili olan en önemli akım pozitivistizmdir. Bu makalemizde ele alacağımız "pozitivist akıl" kavramından kastımız, Auguste Comte tarafından sistemli hale getirilen pozitivistizm akımı ve onun düşünce dünyamızdaki yansıması olacaktır.

1.1. Pozitivistizm: Tanımı ve Tarihsel Süreçteki Seyri

İngilizce (positivism); Fransızca (positivisme)ve Almanca (positivismus) olarak karşımıza çıkan pozitivistizm kavramı "pozitif" kelimesinden türetilerek oluşturulmuş bir kavramdır. Pozitif

² Kelime olarak "yeni düzen" anlamına gelmekle beraber, F.Devellioğlu "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat" adlı eserinde kavramı, "yeni kanun, yeni sistem asker" olarak tercüme etmiştir. Kelimelerin yalın ve bireysel anlamları itibariyle 'yeni' ve 'düzen' olarak çevrilmeleri mümkün olsa da asıl itibariyle askeri alanda yapılan bir yenilik olması hasebiyle 'yeni düzen asker' olarak çevirmek ve anlamak daha isabetli olacaktır.

sözcüğü, geç Latince, öne koymak, karşıya koymak, vaz etmek, göz önüne yerleştirmek anlamlarına gelen “ponere” fiilinden türetilmiştir(Cevizci, 2010;s.1292; Korlaelçi, 2002;s.13). Gündelik dilde kullanılan anlamıyla pozitif kelimesi, “iyi”, “uygun”, “olumlu” anlamlarına gelmektedir. Bizim burada üzerinde duracağımız anlamıyla pozitivizm kavramı felsefe lügatinde 19. Yüzyılın ilk yarısında görülmeye başlamıştır. Bu anlamıyla pozitivizm, geçmişin bize bıraktığı her şeyi terk etmeye yönelik anlayışı temsil etmek amacıyla A.Comte tarafından ortaya konmuştur(Korlaelçi, 2002;s.17).

Pozitivizm akımının sistemleştiricisi olması bakımından bir bakıma bu akımın ve kavramın babası olarak kabul edilen Comte’dan önce bazı kaynaklar kavramın ilk olarak Saint Simon tarafından kullanıldığı bilgisini bizlere aktarmaktadır. Bu açıdan kavramı ilk kullanan kişinin Saint Simon olduğu fakat bilimsel anlamda sistemleştirenin Comte olduğu düşüncesi kabul edilebilir bir düşüncedir.³ Felsefi anlamda pozitivizm, bilimsel bilgiyi tek geçerli bilgi türü olarak kabul eden ve olguları da bilinebilen ve üzerinde inceleme yapılabilecek, deneye tabi tutulabilecek tek obje olarak kabul eden görüşün adıdır(Ural, 2006;s.48).

Tanımlarından yola çıkarak diyebiliriz ki pozitivizm; metafizik ile bilimi kesin olarak ayıran, dogmayı ve sezgisel olanı deneye tabi tutamadığımız için bilimsel etkinlik alanından uzaklaştıran ve tek bilgi türü olarak bilimsel bilgiyi kabul eden felsefi görüştür. Pozitivizm için deneye ve gözleme dayanan bilgi, pozitif bilime giden tek yoldur(Cornforth, 2009;s.40). Pozitivizme göre mademki bilinebilen şeyler yalnızca olgulardır, o zaman olguların arkasında var olduğunu varsaydığımız metafizik nedenlerle uğraşmak boşunadır(Bolay, 2008;s.34). Pozitivizmin en önemli iki unsuru şüphesiz deney ve gözlemdir. Bu açıdan pozitivizm, toplum bilimlerinin de tıpkı doğa bilimleri gibi deneye ve gözleme tabi tutulabilen, olgusal bilimler olması gerektiğini savunmuştur (Yardımcı, 2018;s.10). Bu açıdan pozitivizmin toplum bilimlerine uygulamaya çalıştığı yöntem, fiziğin yöntemlerini örnek almıştır. Burada amaç, fizik biliminde ne denli kesin sonuçlara ulaşıyorsak aynı kesin sonuçları toplum bilimlerinde de elde edebilmektir.

Comte tarafından sistemleştirilerek düşünce dünyasına sunulan pozitivizmin ortaya çıkışında Fransız Devrimi’nin önemli etkisi vardır. Bu açıdan Fransız Devrimi’nin vuku bulmasında da aydınlanma düşüncesi ve düşünürlerinin payı büyüktür. 1789 yılında Fransa’da meydana gelen devrim, ekonomik, sosyolojik, ideolojik ve düşünsel sebep ve sonuçları kendi bünyesinde barındıran sosyal bir olgu olarak kabul edilmelidir. Sosyal bir olgu olarak düşünülen Fransız Devrimi’nin etki alanı yalnızca Fransa ile sınırlı kalmamış ve tüm Avrupa’da ve Osmanlı Devleti’nde de hissedilmiştir. Genel bir bakış açısıyla Fransız Devrimi, Fransa’daki mutlak monarşiye dayalı yönetim biçiminin yıkılarak yerine bir tür cumhuriyet rejiminin kurulması ve bununla beraber Hıristiyanlığı bir güç olarak kullanan kiliseye karşı kazanılmış bir zaferdir. Ortaçağ’da baskıcı kiliselerden bunalan halka bir tehdit ve baskı da zalim istibdat yönetimlerden gelmiştir. Bu tarz yönetimler hususunda Fransa başı çeken ülkelerden birisi olmuştur. Özellikle XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda istibdat modelinin uygulandığı merkezi devlet anlayışının ilki Fransa’da karşımıza çıkmaktadır (Von Aster, 2004;s.3). Fransız Devrimi, bu İstibdat yönetimlerine ve kilisenin baskıcı otoritesine karşı açılmış ve kazanılmış bir savaştır.

Fransız Devrimi’nin ardındaki en önemli olaylardan birisi şüphesiz Aydınlanma düşüncesidir. Fakat bu konuya geçmeden önce, Fransız Devrimi’nin hazırlayıcı sebeplerinden biri olduğu düşünülen bir diğer önemli olaya kısaca değinmekte fayda vardır ki bu Rönesans hareketleridir. Rönesans, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda ortaya çıkan, Ortaçağ’dan modern döneme geçişe aracılık eden ve kültürel açıdan klasik kültüre geri dönüşü çağrıştıran tarihsel dönemin adıdır(Cevizci, 2010;s.1338). Tarihçiler, Rönesans’ı tetikleyen üç ana unsurun Batı dünyasına girişine işaret

³Şafak Ural ‘Pozitif Felsefe’ adlı yapıtında bu konuyu açıkça belirtmiştir. Ona göre, Pozitivizm, bilimsel bir yönetime işaret etmek amacıyla ve bu yöntemin felsefeye uygulanması anlamında ilk olarak Saint-Simon tarafından kullanılmıştır. Daha sonra Auguste Comte ile birlikte, pozitivizm, felsefi bir hareketin adı haline gelmiştir. Bu terim sadece bir ekol olarak felsefede değil, bilimde, sanatta, edebiyatta, hukukta belirli bir düşünce biçimini ifade etmektedir.(Bkz. Şafak Ural, Pozitif Felsefe, 2.Baskı, İstanbul, **Say Yayınları**, 2006, sf. 47)

ederler. Bunlar, barut, matbaa ve pusulanın icadıdır. Barutun ateşli silahlarda kullanılmasıyla beraber feodal düzenin güçlü kalelerinin yıkılabileceği gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Matbaanın Batı dünyasına girişi ile birlikte bilginin yaygınlaşması ve İncil'i tekelinde gören Kilisenin gücünün azalması beraberinde gelmiştir. Matbaanın Batıya geçmesiyle birlikte en çok İncil basılıp çoğaltılmıştır. Bu sayede ruhban sınıfının elinde güç olarak tuttuğu İncil ve ilahi bilgi tüm insanlığın ortak malı haline gelmiştir denilebilir. Rönesans'ın başlangıcını Yunan ve Roma düşüncesi ve edebiyatının dirilişi olarak kabul edersek bu olayda matbaanın etkisinin ne denli büyük olacağı daha açık görülmüş olacaktır. Üçüncü önemli icat olan pusula sayesinde ise yeni coğrafi alanların keşfi hızlanmış ve yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmaya başlamıştır.

Fransız Devrimi'nin ve Pozitivizmin ortaya çıkışında en büyük pay şüphesiz Aydınlanma düşüncesindedir. Bu anlamda Pozitivizm özellikle Descartes ve Bacon'dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Pozitivizmi, Descartes'in insan aklına verdiği öneme kadar indirgemek mümkündür. Descartes, duyunun bizi yanılttığını, asıl olanın akıl olduğunu vurgular. Pozitivizm ise, deneye verdiği önemle kendisini ön plana çıkarmış bir akımdır. Pozitivizmde her bilgi son aşamada duyu deneyine dayanmak zorundadır(Karaca, 2008:s.6). Deneyci felsefenin kurucusu ve yeniçağ pozitivizminin babası olarak kabul edilen Bacon, metafizik düşüncenin sürekli aynı daire etrafında dolaştığını ve bilgi üretmekten aciz olduğu düşüncesiyle bu alana ehemmiyet vermemiştir(Korlaelçi, 2002;s.43). Bu hususta paralel bir düşünce sergileyen A. Comte da olgular arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması gerektiğini ve olguların soyut nedenleri üzerinde durulmasının felsefeden uzak tutulması gerektiğini düşünmüştür. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki pozitivizmin ortaya çıkışında "bilmek egemen olmaktır" sözü ile doğanın bilinmesini ve bu bilginin doğaya üstünlük kurabilmek için gerekli olduğunu söyleyen Bacon'ın etkisi büyüktür.

XVI. yüzyılda Londra'da doğan Bacon, Descartes ile birlikte modern düşüncenin kurucuları arasında zikredilebilir. Bacon, doğanın bilgisini elde edebilmek için Aristoteles'ten beri kullanılan tümdengelim metodunun yerine tümevarımı bilimsel metot olarak kabul etmiştir. Geçmişin tüm otoritelerine, klasik bilgi anlayışının düşünme biçimleriyle sözde araştırma yöntemlerine, ortaçağın antik Yunan mirası üzerinde inşa edilen bilgi telakkisine karşı çıkan Bacon; Aristoteles'i bütün bir klasik felsefeyi ve skolâstik düşünüş tarzını eleştirmiştir(Cevizci, 2013;ss.47-48). Aslında Bacon, düşünülenin aksine tümdengelim tamamen reddetmemektedir. Bacon'a göre tümdengelim yöntemi bilimsel araştırmalarda önemlidir fakat Aristoteles'in yaptığı tarzda her şeyi tümdengelimle indirgeyerek tümevarımı göz ardı etmek yanlıştır. Bu bağlamda Aristoteles ve takipçileri dünyanın kendisi ile uğraşmak yerine basit ve eksik bir tümevarımla elde ettikleri genel önermelerden çıkarım yapmaktadırlar. Bacon bu düşüncesini şu cümlelerle bize aktarmaktadır:

"Şimdi kullanılan önermeler, birkaç denemeden ve kökenleri dikkate alındığında, aynı boyut ve kapsama sahip, sık sık ortaya çıkan birkaç durumdan elde edilmiştir. Eğer ortaya atlanmış veya bilinmeyen birkaç örnek çıkarsa, önerme bazı önemsiz ayrımlarla korunurdu"(Bacon, 1999;s.12).

Bacon'un eleştiri getirdiği noktalarda haklılık payı vardır. Zira tümdengelimden elde edilen genel önermeler oluştururken biz, dünyadaki tüm nesnelere tek tek gözlemleyemeyiz. Gözlemlediğimiz sayılı olgu ve nesnelere çıkardığımız sonuçlarla genel önermeler oluşturur ve daha sonra bunlardan çıkarımlar yaparız. Buradan yola çıkarak denilebilir ki Bacon'a göre, genel kavramlar basit gözlemler değil; geniş ve güvenilir gözlemlerle çıkarılmalıdır. Ayrıca bilimsel bilgilerin değişebilirliği de kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bir gün karşımıza hortumsuz bir fil çıktığında "tüm fillerin hortumu vardır" önermesi geçerliliğini yitirecektir. Bu

bağlamda Bacon'un bilimsel yöntemi bir bakıma Karl Popper'in "yanlışlanabilirlik ilkesi" ile benzerlik göstermektedir (Yardımcı, 2018;s.94).⁴

Pozitivizm akımını düşünsel anlamda etkileyen bir başka düşünür şüphesiz Descartes'tir. XVI. Yüzyılın sonunda Fransa'da dünyaya gelen Descartes, ünlü bir matematikçi ve filozoftur. Descartes, doğru bilgiye ulaşmanın ilk şartının daha önceden zihinde var olan tüm bilgilerin doğruluğundan şüphe etmek olduğunu söylemiştir. Descartes için şüphe etmek düşündürmektir düşünmek ise var olmaktır. Buradan yola çıkan Descartes, kesin bilgiye ulaşmak için geometrik metodu metafiziğe uygulamıştır(Weber, 1998;s.215). Zihnindeki tüm bilgilerden şüphe eden Descartes, gelenekçi bilimin tüm verilerine karşı kökten bir şüphe duymuştur. Fakat Descartes için olmazsa olmaz olan şüphe onun doğru bilgiye ulaşmadaki ilk şartı olmakla birlikte tek yol değil; yalnızca bir araçtır(Weber, 1998;s.215).

Descartes'in metodik şüphecilik olarak adlandırılan yöntemi dört aşamadan oluşan bir yöntemdir. Dört aşamalı bu yöntemi Descartes şöyle izah etmektedir:

"Bunlardan birincisi, hiçbir şeyi hakikat olduğunu apaçık bilmeksizin hakikat olarak asla kabul etmemek, yani aceleden ve önyargıdan son derece sakınarak haklarında hiçbir şekilde ve hiçbir nedenle şüpheye düşmeyecek tarzda zihnimde açık ve seçik olarak yer alacak şeylerden başka hiçbir şeye yer vermemektir.

İkincisi, inceleyeceğim güçlüklerden her birini mümkün olduğu ve daha iyi analiz etmek için gerektiği kadar parçalara ayırmaktır.

Üçüncüsü, en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayıp azar azar en bileşik olan şeylerin bilgisine kadar çıkararak ve hatta doğaları gereği birbiri ardınca sıralanmayan şeyler arasında da bir sıra farz ederek düşünceleri düzen içinde yürütmektir.

Dördüncüsü de, hiçbir şeyi unutmadığımdan emin olacak şekilde, her yönde tam ve mükemmel sayımlar ve genel yoklamalar yapmaktır"(Descartes, 2000;ss.53-54).

Descartes'in bu dört aşamalı yönteminin ve düşüncelerinin pozitivizme en büyük katkısı şüphesiz onun insan aklını ön plana çıkarmış olmasıdır. Aklı ön plana alan birey, birçok ön yargıdan uzaklaşarak doğru bilginin peşinden koşmaya azimli olacaktır. İnsan aklına verdiği büyük önemle Descartes, bilimsel bilgiye ve olgulara verdiği değerle Bacon'un yanı sıra Newton, Kepler, Galileo gibi bilim insanlarının düşünceleri de pozitivizmin ortaya çıkışına yardımcı olmuş diğer etkenlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz bunca etkenin ardından A.Comte tarafından sistemleştirilen pozitivizm, yalnızca bilim ve felsefe alanında sıkışıp kalmamış; küçük nüanslarla kendisini birçok alanda göstermiştir. Bu alanlardan birisi de A.Comte'un Hıristiyanlık dinine alternatif olarak ortaya koyduğu "pozitif din" ya da "insanlık dini"dir(Comte, 1986;ss.25-37). Comte, ortaya koyduğu bu yeni dinle birlikte kendisinden önce gelen tüm dinlerin hükümlerinin artık geçersiz olduğunu söylemiştir. Ona göre, bu dinler son din olan pozitif-insanlık dinine geçiş için birer köprü görevi görmüş ve artık misyonlarını tamamlamışlardır. Artık tek din olarak, pozitif-insanlık dini vardır. Comte'a göre bu yeni dinin iman esasları yalnızca bilim tarafından belirlenecektir. İnsanları metafizik öğelerden kurtararak bilimin güvenli limanlarına atmak isteyen A.Comte'un neden bir dine ihtiyaç duyduğu sorunsalı burada karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce Comte, dinin toplumsal otoritedeki yerini ve gücünü görmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde din, toplumlar

⁴ Yanlışlanabilirlik ilkesi, çağdaş bilim felsefecisi Karl Popper'ın, klasik bilim anlayışının ya da mantıkçı pozitivizmin doğrulanabilirlik ilkesine karşı/alternatif olarak öne sürdüğü ilkedir. İlke genel olarak ifade edildiğinde, tüm önermelerin, bilimsel genelleme ya da teorilerin, hiçbir zaman kesin sonuçlu olarak doğrulanamayacağını, fakat tek bir aykırı örnek ya da veriyle yanlışlanabileceğini öne sürer. (Cevizci, 2010;s.1628)

için zaruri bir ihtiyaçtır. Comte, bu zaruri ihtiyacı Hıristiyanlık ya da başka bir metafizik dinin tekeline vermemek için, bilimsel verilere dayanan yeni bir din ortaya koymaya çalışmıştır. Comte'un kurmaya çalıştığı bu yeni dinin kısa formülü şöyledir: "İlke olarak aşk, temel olarak düzen, amaç olarak ilerleme"(Korlaelçi, 2002;s.31).

Comte'un pozitivism anlayışının bir tezahürü de onun bilimler sınıflamasında kendini göstermektedir. Pozitivism için önemli ve geçerli olan bilgi, pozitif bilgidir. Pozitif bilgi de temel düstur, olayların sebeplerini olguların dışında metafizik bir öğede aramamaktır. Pozitivizmin amacı olgular arasındaki kanunları, bağlantıları bulup açıklamaktır. Bunu yapabildiğimiz zaman olayların sonuçlarını önceden kestirebilme gücünü de elde etmiş oluruz. Örneğin, suyun kaynaması olayının sıcaklıkla olan ilişkisini deneysel olarak ortaya koyduğumuz vakit, kaynama olayının ne zaman ve hangi şartlarda gerçekleşeceğini de önceden saptayabiliriz. Daha önceden de belirttiğimiz gibi, Comte'a göre bilimsel bilgi değişebilir. Yapılan deneyler, yeni gözlemler, varılan sonuç itibarıyla bilimsel bilgi de bir değişime sebep olabilir. Bilimsel bilgiyi bu şekilde anlamlandıran Comte'a göre, bilimler sınıflanması yapılırken en basitten en karmaşığa doğru bir düzenleme yapılmalıdır. Hiçbir bilim bir diğerine indirgenemez ve bu bağlamda temel de altı bilim vardır. Bunlar sırasıyla matematik, fizik, kimya, biyoloji, psikoloji ve son olarak da toplumbilim(fizik sosyal/sosyoloji)dir(Özügül, 1991;s.16). Descartes'in tersine matematik, Comte için en üstün bilim değil, yalnızca sosyolojik bir daldır. Fenomenlerin en soyutlarına ve en genellerine yönelik olan matematik, daha ilk anda rasyonel pozitif haline ulaşmıştır. Comte için matematik bilimlerin en eskisidir. Pozitif felsefe matematik ile oluşmaya başlamıştır. Genel ya da özel her rasyonel bilimsel eğitimin gerçek hareket noktasını teşkil etmesi gereken bilim matematiktir(A.Comte, 2001;s.89).

Comte, bilimsel bilgiye giden yolda, olayların nedenlerinin ne olduğuyla ilgilenmeyi reddeder. Ona göre ilgilenilmesi gereken asıl nokta nedenler değil; olgular arasındaki ilişkilerdir. Pozitivizm, bilimin üzerine düşünmekten çok, somut olguları güçlendirmek ve olaylar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya çabalar. Comte'un pozitif felsefe ya da pozitif bilimler sınıflamasında tek bir bilim yerine sisteme bağlı bir bilimler sistemi vardır. Ona göre tek bir bilim yararsızdır ve tüm bilimler evrenseldir(Özbilgen, 1994;ss.64-65).

Pozitivizm, insan zihninin gelişiminin tarihsel süreçte aldığı yol ile paralel olarak sürekli geliştiğini vurgular. Comte tarafından ortaya konulan bu düşünce "üç hal yasası" olarak adlandırılmıştır. İnsan zihninin gelişimi bilimin gelişimi ve ilerleyişi ile paralellik gösterir ve zorunlu bir yasaya bağlıdır. Yani insan zihninin bu üç hali yaşaması bir anlamda zorunludur. Comte'un üç hal yasası olarak adlandırdığı bu ilerlemeci zihin anlayışındaki evreler sırasıyla: teolojik evre, metafizik evre ve pozitif evredir(Comte, 2001;s.33). Comte'a göre insanlık tarihi bu evreleri zorunlu olarak yaşayacaktır. İlk olarak her şeyin nedeninin ve açıklamasının teolojik nedenlere bağlandığı ilk evre yaşanmıştır ve bu dönemde teoloji temelli felsefeler en güçlü dönemini yaşamıştır. İnsan zihni geliştikçe tabiri caizse kabına sığmamış ve ikinci evre olan metafizik evreyi yaşamıştır. İnsanlık son olarak da değişmeyen üç hal yasasının son evresi olan pozitif evre dönemine girmiştir. Comte'a göre dördüncü bir evre yoktur, pozitif evre insan zihninin varacağı son durak olmuştur.

2. Pozitivizmin Son Dönem Türk Düşüncesine Etkisi

Pozitivizmin Türkiye'ye girişi ve Türk düşünürleri üzerindeki etkisine bakıldığında, onun Türkiye'ye sadece bir felsefi akım olarak algılanmadığını; daha ziyade edebiyat alanında ve okulların müfredatlarında etkisini daha güçlü göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Pozitivizmin Türk düşüncesine bu şekilde intikalinde ise birçok unsur rol almıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde sayıları gittikçe artan yabancı okulları ve azınlık okulları, bu okullarda ders veren yabancı hocalar, Batıdan getirilen ve tercüme yapılmış eserler, batıya eğitim için gönderilen öğrenciler pozitivismin Türk düşüncesine aktarılmasında rol oynayan en önemli kanallar olmuştur(Korlaelçi, 2002;s.163).

Pozitivizmin Türkiye'ye girişinde bazı pozitivist ve materyalist düşünürlerin eserlerinin Türkçeye çevrilmesi bu akımların Osmanlı düşünce dünyasında duyulmasına zemin olmuştur. Pozitivizmden etkilenerek ortaya çıkmış olan akımlardan natüralizm ve realizm gibi edebi akımlardan da tercümelere yapılmıştır. Yapılan tercümelere bakıldığında, 19. Yüzyılın ortalarında Münif Paşa tarafından F.Fenelon, Fontenelle ve Voltaire'den yaptığı "Muhaverat-ı Hikemiye" adlı felsefi diyaloglar, Batı felsefesine karşı uyanan ilginin ilk örnekleri arasında gösterilmektedir (Korlaelçi, 2002;s.164).

Pozitivizmin Türk düşüncesine girişinde etkili olan eserlerin çevirileri, yalnızca onu benimseyen düşünürler tarafından gerçekleştirilmemiştir. Fikri anlamda pozitivizmi desteklediği şüpheli olan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi düşünürlerin de pozitivizm temelli eserlerin tercümelerini yaptığı görülmektedir. Ziya Paşa'nın tercüme ettiği J.J.Rousseau'nun iki önemli eseri "Emile" ve "İtiraflar" buna örnek gösterilebilir. Namık Kemal'in A.Comte'un fikir babalarından birisi olan Montesquieu'nun "Kanunların Ruhu" adlı eserini tercüme etmesi de yine bu fikre bir örnek olarak gösterilebilir(Korlaelçi, 2002;s.164).

Pozitivizmin Türk düşüncesine girişinde en az tercümelere kadar önemli bir diğer etken de bazı basın yayın organlarıdır. Bu konuda başı öne çıkanlardan birisi şüphesiz "Servet-i Fünun" dergisi olmuştur. 1894 yılında Yeni Edebiyat ve Fikir hareketini temsil amacıyla kurulan dergi, Recaizade Ekrem gibi yeni edebiyatçıları bünyesinde barındırmıştır. Servet-i Fünun, İlk yıllarında özellikle Batı'nın ilminden kesitler sunarken daha sonraları ağırlıklı olarak edebi eserler hakkında yazılara yer vermiş ve bir edebiyat akımı haline gelmiştir(Ülken, 2010;ss.139-140). Derginin dördüncü sayısında maddeci görüşleri ve bilimsel bilgiye yaptığı vurgularla pozitivistler için önemli bir isim olan Ernest Renan tanıtılmıştır. Renan'a ait fikirlerin tanıtımı yapıldıktan sonra ondan övgüyle bahsedilmiş ve şöyle denilmiştir:

"Renan'ın "İstikbal-i Fünun" u fenaca tertibedilmiş fakat her nevi efkâr-ı cemiyet nokta-i nazarından zengin bir eserdir. Gazetemizin hacmi müsait olsaydı Renan'ın felsefe hakkındaki efkâr-ı mahsusasını, ahlaka dair olan mülâhazatını ve insanıyeti insanlara tanıtmaya yegâne alet olmak üzere irade ettiği ilm-i tedkikat-ı edebiyeyi anlatırdık"(Korlaelçi, 2002;s.176).

Servet-i Fünun'un yanı sıra, "Ulum-u İktisadiye", "İçtimaiyat Mecmuası" gibi dergileri de pozitivizmi öven ve tanıtan yazılara yer veren dergiler olarak belirtmekte fayda vardır. Özellikle İçtimaiyat Mecmuası, sosyal bilimler yoluyla pozitivizmi ön plana çıkarmaya çabalamıştır. Dergiyi çıkaranlar arasında ünlü sosyolog Ziya Gökalp ve Necmettin Sadık bulunmaktadır. Bu dergide A. Comte'un pozitivizminin yanı sıra Durkheim'in toplumla ilgili görüşlerine de yer verilmiştir (Korlaelçi, 2002;ss.180-181).

Pozitivizmin Türkiye girişinde yukarıda saydığımız tüm dinamiklerin farklı kanallarla doğrudan ya da dolaylı olarak etkisi olmuştur. Son dönem Osmanlı dünyasının içerisinde bulunduğu çalkantılı durum içerisinde bu yeni akımın aktarımı ve tenkitçileri sayesinde bir fikri hareketliliğe sebep olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde özellikle Fransa'ya gönderilen öğrencilerden hemen hepsi az ya da çok pozitivist fikirlerin tesiri altında kalarak ülkeye dönmüştür. Bunun yanı sıra pozitivizmin işlendiği telif ya da tercüme eserler sayesinde de ülke içerisinde pozitivizm tanınır hale gelmiştir. Osmanlı devletinde pozitivizmden etkilenen düşünürlerin sayısı özellikle XIX. Yüzyılda oldukça fazla olmuştur. Düşünürlerin tamamının fikirlerini burada zikretmek mümkün olmayacağı için önemli bir isim olan Abdullah Cevdet'in hayatından ve fikirlerinden bahsetmeye çalışacağız.

2.1. Abdullah Cevdet'in Hayatı Ve Eserleri⁵

Abdullah Cevdet, 9 Eylül 1869 tarihinde Arapkir'de dünyaya gelmiştir. Babası, Diyarbakır'da bulunan birinci ordu kâtiplerinden Ömer Vasfi Efendi'dir. Abdullah Cevdet ilk eğitimini babası ve imam olan amcasından almıştır. Özellikle tıbbiye girdiği döneme kadar hayatında takındığı dindar tavrın amcasından aldığı eğitimden kaynaklandığı düşünülmektedir. İlköğretim yıllarını Arapkir'de geçiren Abdullah Cevdet, daha sonra Elazığ Askeri Rüştiyesi'ne kayıt olmuştur. Buradan mezun olan Cevdet, İstanbul'a gelerek Kuleli Askeri Tıbbiye idadisine kaydını yaptırmış ve bu okuldan askeri göz doktoru olarak mezun olmuştur.

Tıbbiye yılları Abdullah Cevdet'in hayatında fikri dönüşümün başladığı yıllar olarak önemlidir. Tıbbiye girinceye kadar oldukça dindar birisi olan Cevdet, çevresinde sofı birisi olarak tanınmıştır. Tıbbiye eğitimine başlayan Cevdet, burada hocalarının ve aldığı eğitimin de tesiriyle büyük bir fikri dönüşüme uğramış ve pozitivist-materyalist düşünce akımlarına yönelmiştir. Bu dönüşümün temelinde, o dönem tıbbiye de okutulan eserlerin çoğunun Batı'da popüler olan biyolojik materyalizm ve pozitivistin önemli eserleri olmasının payı büyüktür. Cevdet bu dönemde, Batı'da büyük yankılar uyandıran pozitivist eserlerden çeviriler de yapmaya başlamıştır. Louis Büchner'in "Madde ve Kuvvet" adlı ünlü eseriyle de bu dönemde tanışmıştır. Büchner'in "Madde ve Kuvveti" dönemin pozitivist Türk düşünürleri üzerinde adeta hayranlık oluşturmuştur.

Tıbbiye yıllarında siyasete de ilgi duyan Abdullah Cevdet, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bu bağlamda Cevdet, tıbbiyede ilgi duyduğu siyasetin ilk yıllarından itibaren sıkı bir Abdülhamit aleyhtarı olmuştur(Bolay, 2007;s.208). Bu okuldayken katıldığı siyasi faaliyetler neticesinde tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. İlk olarak Trablusgarp'a sürülen Cevdet, orada Jön Türk hareketinin önde gelen isimleriyle irtibata geçmiş ve bu cemiyetin yayın organlarında yazılar kaleme almıştır. Abdülhamit tarafından Fizan'a sürülen Cevdet, buradan kaçarak Paris'e geçmiştir. 1897 yılında Cenevre'ye geçen Abdullah Cevdet, burada Osmanlı Mecmuası'nın yöneticileri arasında bulunmuştur. Bunun yanı sıra Cevdet, Mısır'da çıkan "Kanun-i Esas-i", Romanya'da çıkan "Sada-yı Millet" ve Londra'da çıkan "Kürdistan" adlı dergilerde de yazılar kaleme almıştır.

Abdülhamit aleyhtarlığından cezalandırılan Cevdet, 1898 yılında Jön Türklerin Abdülhamit ile anlaşarak Osmanlı Mecmuası'nın yayını durdurma kararıyla birlikte cezası kaldırılarak maaşa bağlanmıştır. Daha sonrasında Cevdet, Viyana Sefirliği tabipliğine atanmıştır(Bolay, 2007;s.208). 1903 yılına kadar bu görevde bulunan Cevdet, burada şiir türünde eserler kaleme almıştır. Bu görevinden ayrıldıktan sonra Cevdet, tekrar Cenevre'ye geçmiş, 1904 yılında Jön Türk hareketi içinde açıkça anarşist eğilimler taşıyan Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'nin kuruluşunda yer almıştır(Cevdet, 2008;s.21).

Abdullah Cevdet'in hayatında yer alan en önemli olay şüphesiz, çıkardığı "İçtihad" dergisi ve aynı isimle kurduğu matbaadır.1904 yılında kurduğu İçtihad yayınevi ve çıkarmaya başladı İçtihad Mecmuası siyasi içeriğinden ziyade kültürel, edebi ve ilmi yönü ağır basan bir dergidir. II. Abdülhamit'e karşı bir eleştiri yazısı olan Abdulhalim Hikmet'e ait "Bir Rüya" adlı eseri yayımladığı için İsviçre'den sınır dışı edilen Cevdet, 1905 yılında matbaasını Mısır'a taşımış ve dergiyi burada neşretmeye devam etmiştir(Hanioğlu, 1998;s.91). Cevdet'in özellikle İslam âleminde kötü anılmasına sebep olan bir eseri de, Hollandalı R.Dozy'nin Hz. Muhammed'i tenkit eden "İslam Tarihi" adlı eserinin tercümesidir. Bu eseri tercüme etmesinden dolayı tenkit edilen Abdullah Cevdet'e "din düşman"ı yakıştırmaları yapılmıştır(Bolay, 2007;s.208).

⁵ Abdullah Cevdet'in hayatı ve eserleri, bu konuda en derin araştırmaları yapmış olan M.Şükrü Hanioglu'nun "Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi" (Hanioglu, 1981), Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (c.2, ss.367-368), Süleyman Hayri Bolay'ın "Türk Düşüncesinde Gezintiler" (Bolay, 2007) eserlerinden özetlenerek yazılmıştır.

1910-1918 yılları arasında büyük eleştirilere maruz kalan Cevdet, bu sekiz yıllık süre içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosuyla da ters düşmüştür. 1918 yılından itibaren birçok gazete ve dergide yazılarına devam eden Abdullah Cevdet, “Serbesti”, “Yeni İstanbul”, “Türkçe”, “Roj-u Kürt”, “Hetav-ı Kürt” ve “Jin” dergilerinde etnik konularla ilgili yazılar kaleme almıştır. Cevdet'in yazdığı etnik yazılardan dolayı onun bir Kürt milliyetçisi olduğu eleştirilerine karşın bunun aksine onun yalnızca olayları çözümlemeye çalıştığını belirtenler de olmuştur(Cevdet, 2008;s.24).

1922 yılında kaleme aldığı bir yazısından dolayı iki yıl hapis cezasına çarptırılan Abdullah Cevdet, bu cezayı çekmeden cezası düşmüştür. Yaptığı tercüme ve kaleme aldığı sayısız yazısı olan Abdullah Cevdet, 29 Kasım 1922 de hayata gözlerini yummuştur.

Abdullah Cevdet'in eserlerine bakıldığında, onun en büyük mirası olarak elimize ulaşan İctihad dergisinin yanı sıra 46'sı telif 30 a yakında tercüme olmak 80 e yakın kitap kaleme alan gayet üretken bir düşünür olduğunu görürüz. Abdullah Cevdet'in başta tıp ve felsefe olmak üzere, siyaset, şiir ve birçok farklı alanda eserleri vardır. Kendisinin esas uzmanlık alanı olan Tıp konusunda “Kolera”, “Musiki ile Tedavi” ve “Âmâlık(Körlük)” adlı üç eseri vardır. Bu eserlerinin yanı sıra kültür alanında verdiği eserlerinin bazıları şunlardır: “Bir Hutbe Hemşerilerime”, “Dimağ ile Ruh Arasındaki Münesabat-ı Fenniyyeyi Tetkik”, “Dimağ ve Melekat-ı Akliyenin Fizyolojiya ve Hıfzıssıhhası”, “Düşünen Musiki”, “Fünun ve Felsefe Sanihaları”, “İkaz-ı Müslim”, “İki Emel”, “Kahriyyat”, “Mahkeme-i Kübra”, “Masumiyet”, “Uyanınız Uyanınız”, “Yaşamak Korkusu”, “Karlı Dağdan Ses”, “Tuluat”.

Abdullah Cevdet'in tercüme eserlerinden birisi olan “Hükümdar ve Edebiyat” ilginç ve bir o kadar da önemli bir noktayı kendine merkez alır. Kalem erbabının, siyasi yönetimlere karşı nasıl bir “duruş” sergilemesi gerektiğini ele alan eserin, bu yönüyle şair-patron ilişkisini-batı medeniyet ve edebiyatının tecrübelerini esas alarak- masaya yatırdığı görülmektedir.(Odunkıran, Tuncer ve Alpaydın, 2016: s.9).

Abdullah Cevdet'in “Hükümdar ve Edebiyat”tan başka diğer tercüme ve derleme eserlerinden bazıları ise şöyledir: “İstibdat”, “Ameli Ruhiyat”, “Asrımızın Nüsus-u Felsefiyesi”, “Avrupa Harbinden Alınan Psikolojik Dersler”, “Dün ve Yarın”, “Ruhü'l Akvam”, “İngiliz kavmi”, “Umumi ve Ali Amerika Terbiye Usulleri”, “Chillon Mahbusu”, “Tarih-i İslamiyet”, “Bir Filozofun Şiirleri”, “Terbiye ve Veraset”, “Akl-ı Selim”, “Harb ve Sözde İyilikleri”, “Rubaiyat-ı Hayyam ve Türkçeye Çevirileri”(Cevdet, 2008;ss.25-26).

2.2. Abdullah Cevdet'in Düşünce Dünyası

Abdullah Cevdet, dönemi itibariyle değerlendirildiğinde akademik anlamda ciddi manada dolu bir düşünürdür. Yaptığı çeviriler, yazdığı eserler ve yazıları göz önüne alındığında ne kadar üretken bir düşünür olduğu daha da net bir şekilde görülmektedir. Cemil Meriç onun akademik yanını vurgulamak için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Abdullah Cevdet tek başına bir Edebiyat Fakültesi, Fransızca'yı Nesteren'den iyi yazar, Farsçayı Ali Tarlan iyi çevirir”(Meriç, 1998;s.363).

Meriç'in de belirttiği gibi Cevdet, gerek tercüme için gerekli dil yeterliğine gerekse telif eserleri için gerekli olan akademik alt yapıya fazlasıyla sahip bir düşünürdür. Düşüncelerinde pozitivism ve materyalizmin ağırlığı hissedilmesine rağmen, eserlerinde zaman zaman İslam dininden alıntılar da yapmıştır(Cevdet, 2009;ss.169-170; Kaygı, 1992;s.110). Bu açıdan değerlendirildiğinde Cevdet'i ateist ya da dinsiz olarak tanımlamak güç bir hal alır. Cevdet'in

materyalist düşüncelerine rağmen dini referansları kullanmasının bir nedeni, toplum tarafından gösterilen tepkiyi hafifletme düşüncesi olabilir.

Felsefe ile yakından ilgilenen Cevdet'e göre felsefe, "hikmet sevgisi" anlamına gelmektedir. Bu tanım klasik filozofların felsefe tanımlarıyla da paralellik gösterir. Felsefeyi hikmet sevgisi olarak tanımlayan Cevdet, konu felsefe olunca düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

"Felsefe kelimesi, "hikmet sevgisi" manasını içerir. Bu halde hâkim sıfatı yalnız ve özel olarak bir bilimde maharet gösterenlere verilmez. Bir adam bir bilimde ne kadar önemli rol icra ederse etsin, ne kadar araştırma eserleri gösterirse gösterebilir, hâkim yahut filozof namını alamaz. Hâkim odur ki, hiçbir konuda büsbütün cahil olmayıp her yönde az çok vukuf sahibi olur. Bu yüzden hakiki manasında felsefe, insanların kökeni ve ortaya çıkış sureti, organik âlem ile ilişkileri gibi konularla ilişkilidir. Bu ilişki ise, jeoloji, fizyoloji, antropoloji, yani insanbilim; paleontoloji, yani fosilbilim; zooloji, yani hayvanbilim; etnoloji, yani budunbilim; arkeoloji, yani kazıbilim; anatomi; psikoloji; evrim tarihi; filoloji, yani dilbilim; tarih; sosyoloji, yani toplumbilim; siyaset bilim ve benzeri gibi aralarındaki ilişkiler az veya hiç mertebesinde olan birçok bilimlerin, fenlerin ortaya koyduğu sonuçlara dayanma sayesinde. Bu yüzden felsefe, olguları pozitif bilimlerin kesin hükümlerine nispet etmek sayesinde çıkaracağı bir genel kanunu kendisine rehber kabul etmelidir. Esas felsefe budur" (Cevdet, 2009;ss.159-160).

Abdullah Cevdet'in felsefeye dair söylediklerine bakıldığında, onun felsefenin mahiyeti ve yöntemi hakkında düşündüklerini anlamış oluyoruz. Ona göre felsefe, tıpkı pozitivistlikte olduğu gibi, olgular arasındaki ilişkilerin kesin sonuçlarına odaklanmalıdır.

Abdullah Cevdet'e göre felsefe ile bilimler sıkı bir ilişki içerisinde hareket etmektedir. Bu ilişkiler hakkında üç farklı görüşün benimsediğini aktaran Cevdet, bazı düşünürlerin felsefeyi bilimden üstün tuttuğunu, bazılarının ise felsefenin işlevini yitirdiği düşüncesinden hareketle artık işlevselliğinin kalmadığını savunduğunu aktarır. Üçüncü görüş ise Cevdet'in de benimsediği, felsefeyi bilim için değerli kılanların görüşüdür(Cevdet, 2009;ss.156-157). Felsefe, ayrı ayrı bilimleri bir arada tutan, onları anlamlı bir bütün haline getiren bir tür harç gibidir. Cevdet bu düşüncelerini bize şöyle aktarmaktadır:

"Bir imalathane tasavvur ediniz. Yirmi otuz yerde mütenevvi kıta'at-ı mihanikiye yapılıdır. Bir tarafta dişli çarklar, diğer tarafta vidalar, bir diğer tarafta buhar kazanı imal edilir. Fakat bu kıta'at-ı muhtelifenin birbirine rabt edilip bir makine hainle ifrağıyla işletilmesi için bir mahal-i merkez vardır. Bir saat fabrikasında da iş böyledir: Saati teşkil eden aksam ayrı ayrı dairelerde, ayrı ayrı ustaların nezaretleri altında isaga ve imal olunur. Yalnız bir mahal-i mahsus ve merkezde takılıp koşularak saat haline konulur. Aynı usul saha-i fünunda da mer'i ve caridir: Fünun-i hususiye de saatin veya diğer bir makinenin terkibine giren çarklar, pistonlar, vidalar, makaralar mesabesinde ki, bu muhtelif kıt'alara, ayrı ayrı nazar-ı itibara alındıkları halde, bittabi bir makine yahut bir saat denilemez. Hülasa-i kelim felsefenin maksadı, âlem-i fünuna vahdet ve ahenk vermektir. Felsefenin işi, efkârın birleştirilmesi, turüz-i tefekkürün vahdetidir" (Cevdet, 2009;ss.51-52).

Siyasi anlamda sıkı bir Abdülhamit karşıtı olduğunu belirttiğimiz Abdullah Cevdet'in bu siyasi tutumunun altında yatan sebeplerde yine onun formasyonu ve düşünce dünyasının etkili olduğunu görürüz. Dönemin eleştirel ve muhalif cenahında yer alan tüm grupların içerisinde en önde her zaman tıbbiyeliler yer almıştır. Biyolojik materyalizm ve pozitivistlikten etkilenen bu okulun öğrencilerine göre, toplumun ilerleyişinin önündeki en temel engeller, dogmalar ve dini unsurlardır. İlerlemenin olabilmesi için bu dogmalardan kurtulmak ve yerlerine biyolojik

materyalizm prensiplerinin geçmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için ise toplumda özgürlük ve refahın vuku bulması gerekmektedir. Abdülhamit karşıtı tıbbiyelilere göre Osmanlı Devletindeki özgürlüğün önündeki en büyük engel Abdülhamid'tir. Bu nedenle de sürekli Abdülhamid'i devirmek için çabalamışlardır (Bolay, 2007;s.208).

Farklı alanlarda eserler kaleme alarak düşüncelerini aktaran Cevdet'e göre İslam dünyası eski parlak dönemlerinden uzaklaşmış ve gerileme dönemine girmiştir. Bu düşüncelerini İçtihad mecmuasında "Cihan-ı İslam'a Dair" adlı makalesinde ele alan Cevdet, İslam dünyasındaki gerilemenin sebeplerini dört başlıkta toplamıştır:

- “1- İslam Hükümdarlarının istibdadı yönetimleri
- 2- Gaflet ve din âlimlerinin kötülülere ses çıkarmamaları, kötü idarecilerle iş birliği yapmaları, onların yönetimlerine göz yummaları
- 3-Kadınların örtünmelerinin gayri meşru ve uygun olmayan bir şekle bürünmesi
- 4-Kader inancının yanlış anlaşılması ve kadercilik yapılması”(Cevdet, 2008;s.77).

Abdullah Cevdet, toplumun kurtuluşu için köklü bir toplumsal inkılabın şart olduğu düşüncesindedir. Bu değişimin yönü Batı, lokomotif ise pozitif bilimler olacaktır. Cevdet, bu düşüncelerin Müslüman Türkler arasında kabul görebilmesi için dönemin dini yapısını göz önünde bulundurması gerektiğinin farkında olmuştur. Cevdet, Büchner'e ait olan "Avamın ilmi dindir, havasın dini ilimdir" sözünden yola çıkarak, dinin toplumsal yapı için olan önemini vurgulamıştır(Bolay, 2007;s.208). Abdullah Cevdet dini aynı zamanda siyasi muhalefet aracı olarak da kullanmıştır. II. Abdülhamit'e karşı yürüttüğü politika da, "İslam'ın özü demokrasidir, meşverettir" diyerek yönetimin siyasi meşruiyetinin halk nazarında sorgulanması için çaba sarf etmiştir(Uçar, 2012;ss.208-209). Abdullah Cevdet, Müslümanları kötü gidişattan kurtarmak ve taze bit hayat sunabilmek için dini kavramların batılı tarzda güncellenmesini savunmuştur. Cevdet'e göre, geleneksel haliyle din, ilerlemeye engel teşkil etmektedir. Cevdet'in din hakkındaki bu görüşleri onu, "Allah'a inanmayan bir cemiyet pekâlâ ve hatta daha iyisini yaşayabilir" düşüncesine kadar ileri götürür. Sevgi dini olarak "Bahâîliği" önermesi de bu düşüncelerinin bir uzantı olarak karşımıza çıkar(Çapku, 2013;ss.186-187). "Cihan-ı İslam'a Dair" isimli yazısında bu düşüncelerine ağırlık veren Cevdet, düşüncelerini şöyle aktarır:

"İslam düşüncesini felce uğratan ve bu suretle cihan-ı feyyazı ilerleme feyizlerini ve tekâmüle uzak bırakan –ezcümle- kadere ve daha bazı dini akidelere verilen yanlış manalardır. Hâlbuki Müslümanlık, terakki demektir, ittihat demektir, kuvvetlilik demektir, zayıf ve güçsüz olanları himaye etmek demektir.

Kardeşlerim! Müslümanlık yalnız oruç ve namaz ile Allah'ın isimlerini saymakla olup bitmez. Bunlar İslamiyet'in görünen taraflarıyla ibadet şekilleridir. Bunları hiç Müslüman olmayan kimse yapabilir. Müslümanlık, -bunları icra ile beraber- insanlık demektir. Müslümanlık rahim olmak ama gerektiği yerde de sert, katı ve şiddetli olabilmektir”(Cevdet, 2008;s.83).

Felsefi görüşlerine ve diğer düşüncelerine değinmeye çalıştığımız Abdullah Cevdet'in, eleştirildiği önemli bir husus da onun "ıslah-ı nesil" meselesidir. İslah-ı nesil ya da daha sonra tartışıldığı ismiyle "damızlık insan" getirme düşüncesi, Abdullah Cevdet'in ölümünden sonra da üzerinde tartışılmış bir husustur. Konuyla ilgili yazılan çizilenlere bakıldığında, Cevdet'in bu düşüncesini eleştirenler olduğu gibi, onun böyle bir düşüncüyü savunmadığı, farklı bir imada bulunduğunu söyleyenler de olmuştur.

Abdullah Cevdet'in Avrupa'dan damızlık insan getirme tartışması, Cevdet'in 25 Mayıs 1920 yılında Sıhhiye müdürlüğüne atanmasından sonra, Fransız dergisine verdiği bir demeçle

başlamıştır(Cevdet, 2008;s.47). Türkiye'nin tarım ve nüfus politikaları hakkında konuşan Cevdet'in bu demeci, ilk başlarda büyük bir yankı uyandırmamıştır. Fakat daha sonra Mustafa Kemal'in Abdullah Cevdet'i Ankara'ya çağırması üzerine bazı varsayımlar ortaya atılmıştır. Bunlardan en mühimi, Cevdet'in verdiği demeçte damızlık insan getirerek Türk insanını ıslah etme gibi bir fikri olduğudur(Cevdet, 2008;s.47).

Damızlık insan getirme düşüncesi üzerine birçok görüş öne sürülmüştür. Örneğin, H. Ziya Ülken'e göre, Abdullah Cevdet, Fransız düşünür G. Le Bon'un "Melezleşme Teorisi"nden etkilenmiş ve damızlık insan fikrini bu etkiyle ortaya atmış fakat tam olarak söylediklerinin nereye varacağını farkında olmamıştır(Ülken, 2010;s.256). Samet Ağaoğlu, Cevdet'in damızlık insan fikriyle alakalı bir kitabı olduğundan bahsetmiş fakat bu düşüncesine herhangi bir kaynak göstermemiştir(Ağaoğlu, 1998;ss.39-40). Cevdet'in düşüncesinin tartışılmasıyla birlikte, onun yapmak istediğinin tarım alanında iyi olan ülkelerden kalifiye işgücü getirerek tarımsal anlamda Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak olduğunu savunanlar gibi; yapılanların onu karalama kampanyası olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Abdullah Cevdet, pozitivistlere paralel görüşleriyle son dönem Türk düşüncesinde pozitivist-materyalist akımların tanınmasına katkı sağlamış bir düşünürdür. Onun düşünceleri tüm eleştirilere rağmen, içinde bulunduğu çalkantılı ve buhranlı dönemde Türk düşüncesine belli ölçüde bir dinamizm katmıştır.

3. Sonuç

Karlofça Antlaşması ile birlikte hızla gerileme evresine giren Osmanlı Devleti, mevcut durumunun düzelebilmesi için çeşitli çözüm arayışlarına girmiştir. Eksikliğin ilk olarak askeri alandaki yenileşme ile giderilebileceği düşüncesinden hareketle de ilk ıslahatlar bu yönde uygulanmaya başlanmıştır. Yenileşme hareketlerinin kaynağını kendi bünyesinde aramak yerine yönünü Batı'ya dönen padişahların da etkisiyle, hızlı bir batılılaşma politikası beraberinde gelmiştir.

Batı'nın yalnızca ilmini almak gibi bir amaçla başlatılan ıslahatlar doğal olarak beraberinde eğitim ve kültürel ıslahatları da beraberinde getirmiştir. Batılı tarzda açılan eğitim kurumları, yabancı hocaların ülkeye gelişi ve Fransa başta olmak üzere Batı ülkelerine öğrencilerin gönderilmesi, bilimsel düşüncede ve öz kültürde dönüşümlere yol açmıştır. Batı'dan gelen yeni kültür öz kültüre çok da uygun düşmüştür diyemeyiz. Bunun en temel nedeni, toplumsal yapıdır. Batı'nın ıslahatları kendi ihtiyaçlarına binaen düzenlenmiş yeniliklerdir. Fakat Osmanlı ülkesinde sorunun Batı ile aynı olup olmadığına bakılmaksızın aynı tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Tıpkı hasta olan birisinin hekime gitmeden başka bir arkadaşından aldığı ilacın tehlikeli olduğu gibi, Osmanlı devletinin de reçetesine bakmadan aldığı ilaçlar maalesef gerilemeyi durdurmak yerine hastalığın seyrini hızlandırmıştır.

İlmi anlamda aktarılan yeni akımlar da toplumsal yapıyla aynı uyumsuzluğu maalesef yaşamıştır. Halifelik müessesini bünyesinde barındıran devlet, pozitivist-materyalist akımlara karşı çok da hoş görülmemiştir. Aslına bakılırsa Osmanlı devleti ilmi faaliyetlere her zaman önem vermeye çalışmıştır. Fakat pozitivistizm gibi toplumun her alanında söz sahibi olmak isteyen hatta yeni bir din ortaya koyma düşüncesiyle ortaya konmuş bir düşünce sistemi toplumda da maalesef tepkiyle karşılanmıştır. Tüm bunlara rağmen başta Abdullah Cevdet olmak üzere, Baha Tevfik, Rıza Tevfik, Beşir Fuat ve diğer pozitivist düşünürlerin ortaya koydukları bilim, felsefe, edebiyat ve tercüme son dönem Osmanlısında ilmi bir hareketlilik sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S. (1998). Babamın Arkadaşları, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bacon, F. (1999). Novum Organum, (Çev.) AKKAŞ, S. Ö., Ankara, Doruk Yayınları.
- Bolay, S. H. (2008). Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Bolay, S. H. (2007). Türk Düşüncesinde Gezintiler, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Cevdet, A. (2009). Fünun ve Felsefe Sanihaları, (Yayına Haz.) YANIK, N.-UTKU, A., Konya, Çizgi Kitabevi.
- Cevdet, A. (2008). İctihad’ın İctihadı, (Yayına Haz.) GÜNDÜZ, M., Ankara, Lotus Yayınevi.
- Cevizci, A. (2013). 17. Yüzyıl Felsefesi, İstanbul, Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2010). Felsefe Sözlüğü, İstanbul, Paradigma Yayıncılık.
- Comte, A. (2001). Pozitif Felsefe Kursları, (Çev.) ATAÇAY, E., İstanbul, Sosyal Yayınları.
- Comte, A. (1986). Pozitivizm İlmihali, (Çev.) ERMAN, P., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Cornforth, M. (2009). Pozitivizme ve Pragmatizme Karşı Felsefeyi Savunmak, (Çev.) OK, T., İstanbul, Evrensel Basın Yayın.
- Çapku, A. (2013). “Batıcılık Düşüncesi Çerçevesinde Abdullah Cevdet’te Din-Bilim-Felsefe İlişkisi”, Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi, s.24., İstanbul.
- Descartes, R. (2000). Metot Üzerine Konuşma, (Çev.) MESUT, İ. E., Erzurum, Babil Yayınları.
- Hanioglu, Ş. (1988). “Abdullah Cevdet”, sf.91., TDV İslam Ansiklopedisi, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Işın, E. (1985). “Osmanlı Materyalizmi”. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, c.2, sf.363, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Karaca, N. (2008). Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Kaygı, A. (1992). Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma, Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Korlaelçi, M. (2002). Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi, Ankara, Hece Yayınları.
- Levis, B. (2010). Modern Türkiye’nin Doğuşu, (Çev.) BOĞAÇ, B. T., Ankara, Arkadaş Yayınevi.
- Meriç, C. (1998). Jurnal 1, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Odunkıran F., Tuncer, M., ve Alpaydın B. (2016). Hükümdar ve Edebiyat, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları.
- Özbilgen, E. (1994). Pozitivizmin Kıskaçında Türkiye, İstanbul, Ağaç Yayıncılık.
- Özgül, O. (1991). Pozitivizm Ya Da Mantık Olarak Felsefe, İstanbul, Us Yayıncılık.
- Uçar, R. (2012). “Abdullah Cevdet’in Din Anlayışı”, Toplum Bilimleri Dergisi, s.11., İstanbul.

Ural, Ş. (2006). Pozitivist Felsefe, İstanbul, Say Yayınları.

Ülken, H. Z. (2010). Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, Ülken Yayınları.

Von Aster, E. (2004). Fransız İhtilali’nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri, (Çev.) ŞENEL, Ş., Ankara, Phoenix Yayınevi.

Weber, A. (1998). Felsefe Tarihi, (Çev.) ERALP, H. V., İstanbul, Sosyal Yayınları.

Yardımcı, A. B. (2018). "Bilimde Sınır Çizme Problemi: Popper, Lakatos, Kuhn ve Sonrası", Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yardımcı, A. B. (2018). "An Analysis of the Demarcation Problem in Philosophy of Science and its Application to Homeopathy". Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi (FLSF), (25).